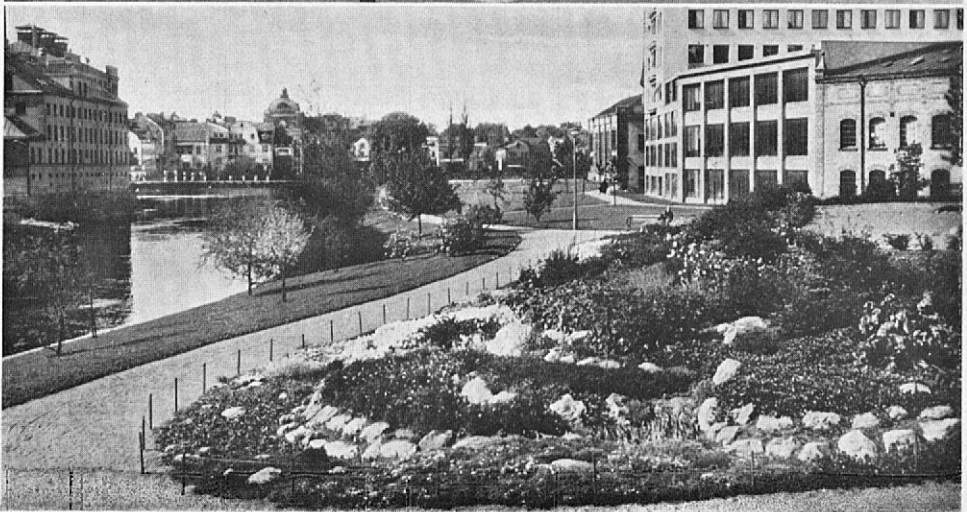

STADEN *vid* STRÖMMEN

I anledning av publicisternas från Finland besök i Norrköping den 13 juni 1941

Resenären, som från öster och norr nalkas staden vid Strömmen, passerar en naturens ståtliga portal, Kolmården ("den mörka skogen"), en gång skiljande svear och götar, men sedan öppnad för de svenska konungarnas Eriksgata. Skogen brusar mörk och majestätisk, men de mäktiga kronornas skugga försvinner här och var för blonda slätter och tysta sägosjöar. Detta mäktiga skogsmassiv, som en gång varit ett tillhåll för stigmän i laglösa tider men också rymt ekot av klosterfolkets helgmålsringning, har på sluttningen mot Bråviken blivit Norrköpings Riviera. När svanarna om sommarkvällarna flyga över den blå fjärden skimra öarna som hägringar och Östersjöns skymningsböljor förtona i blått dis långt ute i gattet. August Strindberg drömde en gång om att slå ned sina bopålar en sommar vid dessa sydländskt blommande stränder. Om drömmen förverkligats kanske Bråviken fått ett monument i litteraturen. Vi få nöja oss med att Atterbom i kaprifoliedoften från Marmorbruket skrivit partier av "Lycksalighetens ö", att Tintomara i J. L. Almquists "Drottningens juvelsmycke" härstammar från en annan trakt av Kolmården, att minnet av Onkel Adam, 1800-talsförfattaren, bevaras under de skuggiga

trädkronorna vid Getå. Det är i denna bygd, som falken i Birger Mörnars östgötasång "skriar från Kvarsebo häll". Och det bör icke heller förglömmas, att i nyare tid Heidenstams "Karolinerna" stigit fram vid Mauritsbergs ekar och Tavaststjernas strofer framandats vid Kvarsebo branter.

Med Kolmårdsskogens orgelbrus ännu ringande i öronen komma vi till staden vid Motala ströms utlopp i Bråviken, vävarstaden, säkerligen ett av Nordeuropas mest homogena industrisamhällen och erinrande om sin finska "adoptivstad" Tammerfors. Den präglas helt av nutidens snabba puls. Invånarna, som nu räkna över sjuttio tusen, kalla med stolthet Sveriges Manchester en "arbetets stad". I hjärtat av fabriksområdena på båda sidor om flodens forsar möter ögat överallt bilden av en gammal och traditionsrik industriort, som förenar det förgångna med nutidens rastlöshet, teknik och organisation. Från Bergsbron kan man lyssna till vattnets brus och skymta de rasslande hjulen i fabriksfasaderna. Smala schakt öppna sig mellan fabrikernas murar för att lämna rum för broar och passager. De omändringar, som den moderna tiden krävt, ha pietetsfullt tillvaratagit industriarkitekturens stämning och patina. Så har Holmens bruks gultonade fasader med sina mörka fönsterinfattningar, krönta av det i klassisk anda formade, vackra tornet, lämnat kvar detta stadspartis skönhetsvärden även sedan forsarna och fallen tämjts av de moderna turbinerna. Tradition och nutid gå hand i hand. Fabriksstaden tål att se på. När ibland fasadernas rutor glöda någon blå skymningskväll och luften är fylld av vattnets avlägsna brus utgör denna stadsbild en säregen upplevelse. Fabrikerna tystna, ljusen slockna, kvar är murarnas och takens mörka silhuetter mot nattrymden. Torsten Fogelqvist, som räknade sig till östgötarna och i likhet med Albert Engström och flera

andra betydande kulturpersonligheter tillbragt sin barndom i denna stad, har fångat hela stämningen i en strof, där han hyllar sin hemstad:

*Hör jag i natten skenornas då
sjunga kring Kolmårdens myrar,
spritter jag upp som en hemsjuk son
att skymta Bråviksfyrar.
Ljustöcknen sväva kring vävarnas stad,
spindlar och spolar tiga.
Fram genom disgröna lyktors rad
barndomens skuggor stiga.*

Torsten Fogelqvists skaldehyllning till fabriksstaden erinrar oss om att den också varit Oscar Levertins födelsestad. Till krönikan hör vidare att Bellmans Ulla Winblad en tid bott här.

Samhället bär icke endast i det yttre industriens stämpel, en industri, som omfattar en betydande textiltillverkning, men som blivit allt rikare differentierad genom tillkomsten av ett flertal stora fabriker inom olika produktionsområden. Även mentaliteten har fått sin färg härav. Näringslivets frågor ha ofta stått i förgrunden, en nykter och realistisk anda, förenad med en framsynt kärlek till staden och dess förkovran, äro utmärkande för beslut och rådslag och för den kommunala utvecklingen. Samarbetet mellan de olika grupperna, som uppbära ansvaret för den kommunala styrelsen, liksom inom stadens förvaltning är utmärkt och har bidragit till det lugna och ostörda framsteget. I det sammanhanget förtjänar det att nämnas tillvaron av en särskild kommitté för "Norrköpings

utveckling", vilken i sin mån visar att samhället har blickarna riktade mot framtiden. Genom kloket och omtanke har staden kunnat trygga framåtskridandet och skydda sig mot alltför djupa spår av kriserna. Initiativförmåga, företagsamhet och yrkesskicklighet utgöra grunden för samhällets blomstring. Yrkesskickligheten har hållits i helgd och gått i arv från släktled till släktled. Norrköping lämnar ett av de vackraste exemplen i vårt land på yrkestraditionens fortvaro. Intresset för teknik och organisation odlas här som i andra betydande industricentra, både i den praktiska verkligheten och vid åtskilliga utbildningsanstalter, bland vilka den Lenningska vävskolan må nämnas. Betecknande är att en av stadens större sammanslutningar är Polytekniska föreningen.

Sådant är samhällets kynne och sådant har det varit även i gångna tider, då forsarna och fallen samlade en idog befolkning till nyttigt skapande, till handel och köpenskap. Upprinnelsen förlorar sig bort i sagans dunkel. Att näset mellan Glan och Bråviken utgjort en urgammal kulturbygd, därom vittna de arkeologiska fynden. Rikedomen på hällristningar tyda på en betydande bebyggelse under bronsåldern, då här fanns, för att använda arkeologernas ord, "ett merkantilt och religiöst centrum". Ringstadgården på Bråslätten har hänförts till Eddadikternas Helge Hundingsbane och ekot av Bråvallaslagets stridsgny tror man sig kunna lyssna till bland fornminnena på de närbelägna slätterna. De många kulnamnen äro en erinran om hedniska offerplatser. En mäktig fornhistoria har blottlagts eller anats av den arkeologiska forskningen, som oförtrutet har sökt skingra dunklet kring en urgammal svenskbygd vid flodens trånga passager och de kringliggande slätterna.

Men också historien äger namn och data. Det äldsta kända

stadsprivilegiet utfärdades av Albert av Mecklenburg år 1384, ännu förvarat i stadsarkivet. S:t Olofsbilden i stadsvapnet förskriver sig från en tidigare tradition från Olof den helige. När den gamla kvarn- och fiskebyn egentligen blev stad vet man icke riktigt. Under Gustaf Vasa uppstod här ett förvaltningscentrum och konungens brev omnämner åtskilliga hantverksyrken. Men först med Louis de Geer, den svenska industriens fader, lades till kvarnrörelsen, laxfisket och sjöfarten en industriell verksamhet av betydelse. På holmarna i Strömmen grundade han sin järn- och mässingshantering och slog upp sitt högkvarter i ett stenhus på Saltängen. Ett dokument från denna tid äga vi i fransmannen Charles Ogiers skildring 1634. Främlingen var mäkta imponerad av anläggningarna. Även Johan Fredrik Martins kopparstick berätta om det verk, som den store nederländarens fantasi och initiativkraft skapat. Skulptören Carl Milles har i en staty, avsedd att resas på Gamla torget, förevigat Louis de Geers gestalt. Han framställs som en jätte, vandrande över den svenska jorden och spanande efter dess rikedomar. Mycket av vad han fann föll på denna stads lott och därför tillhör han den norrcopensiska industriens stora föregångsmän. Textilindustriens tillkomst skedde under drottning Christinas förmyndarregering, då privilegier utfärdades för "vantmakerier", jufftgarveri och väverier för segelduk. Drottningens namn är knutet till stadshistorien på flera sätt och hon bodde här en kort tid, sannolikt i det av hertig Johan av Östergötland uppförda Johannisborgs slott, vars vallar och nyligen restaurerade porttorn stå kvar som minnen från Vasatiden. Drottninggatan bär sitt namn efter henne. Under frihetstidens merkantilism, som avsåg att gynna produktionen inom landets gränser, fick vävnadsindustrien en alltmera betydande plats.

Men dess öden skola vi ej här följa. Endast ett par stads-historiska data må tillfogas. En historiskt viktig riksdag hölls i staden 1604. Dystra äro hågkomsterna av pest och örlog. Ryssarnas härjningar på vår ostkust 1719 lämnade kvar en nedbrunnen stad. Men när de ryska galärerna lämnat Bråviken, reste invånarna med okuvlig kärlek till sitt gamla samhälle en ny stad ur den rökfyllda askan och skapade därvid åt sig själva ett monument, förpliktande för kommande släkten. Med hänsyftning på denna och andra olyckor heter det i en inskrift vid ingången till stadens ståtliga, av Sam Cla-son ritade Rådhus: "Norrköping ödelades av fienden 1567 och 1719, av elden 1655. Staden har ofta härjats av eld och flod. Alltid har den dock, likt en fågel Fenix, med större fågring och styrka förnyat sig ur elden och askan." År 1800 hölls kröningsriksdag och kröntes Gustaf IV Adolf. Denna till-dragelse har, förutom av memoarlitteraturen, förevigats i en målning av Fredrik von Breda, förvärfvad till Norrköpings museum. Karl XIV Johan ägde ett särskilt intresse för staden och har fått sin staty, skapad av den bajerske skulptören Schwanthaler, rest i stadens förnämsta park. Det senaste kungabesöket ägde rum den 25 maj i år, då konung Gustaf blev föremål för en medborgarhyllning, som tidens djupa all-var och tillgivenheten för monarken skänkte en särskild färg.

Glimtarna från industriorten och stadskronikan måste inom utrymmets ram bli sparsamma. Men man kan icke undgå att framhålla, att samhället offrat mycket för hamnen, stadens stolthet, och för kommunikationsväsendets utveckling. Ham-nen är en av landets förnämsta och försedd med en modern maskinell utrustning, omfattande ett 35-tal lyftkranar. De trafikerande fartygens tonnage uppgick år 1937 till samman-lagt över 2 mill. ton. Tullmedlen belöpte sig 1939 till 6,6 mill.

kr. En vidsträckt reguljär trafik på Östersjöhamnar finnes. För förbindelserna till lands svara — förutom ett stort bussnät — stambanan och från Östra station utgående smalspåriga banor.

Bland byggnader må framhållas det förut nämnda Clasonska Rådhuset, som med sin massiva fasad och imposanta torn behärskar Tyska torget. Tornet, från vilket klockspelet ljuder en gång om dagen, krönes av S:t Olofs bild. Skyddshelgonet kan från sin upphöjda plats blicka ut över en stad, som till arealen är den största i landet. Vid Tyska torget ligger även den idylliska Hedvigs kyrka, uppkallad efter drottning Hedvig Eleonora och med en altarmålning av bondemålaren Pehr Hörberg. S:t Olai tempel har en rikt utbildad barockfasad, och i grannskapet har rests en kampanil. Vid samma öppna plats ligger den av arkitekten Wahlman ritade Katolska kyrkan. Hörsalen, liksom ett flertal av stadens offentliga byggnader i nyantik, har fordom varit kyrka men användes nu till konserter och föreläsningar. Över portalen slår en trumslagare i sten, hämtad från en släktgrav, sina virvlar. Bland profana byggnader vill man gärna nämna det Swartziska huset med sin Tessinska efterklang i den stilrena fasaden. Högre allm. läroverkets byggnad hade till arkitekt C. T. Malm. Gamla stads-
huset, ritat av arkitekten Sundvall, är restaurerat och rymmer en intressant och tidstypisk miljö i Karl Johans-stilen. På sitt sätt visar denna restaurering att känslan för det tidigare 1800-talets stilriktningar åter vaknat i vårt land. Bland en senare tids arkitektoniska skapelser kunna nämnas det Westmanska Lasarettets omfattande komplex vid V. Promenaden, Torben Gruts klassiska Gymnastikhus, smyckat med reliefer av skulptören G. Almgren, samt Kurt von Schmalensees Krematorium och Brandstation. Krematoriet ligger vid den stora, lummiga Folkparken. Fasaden prydes av en mäktig bronsgrupp av John

Lundqvist — med sina väldiga vingar utbredda leder uppståndelsens ängel människan bort från jordens stoft — och absiden av en fresk av Olle Hjortzberg. De arkitektoniska problemen ha lösts på ett modernt och vackert sätt. Byggnadens omgivning, den gröna kullen och den närbelägna, av strändernas lövverk skuggade floden för tanken till Böcklins "Dödens ö".

Vi ha skildrat Norrköping som ett samhälle av stark verklighetsprägel, fyllt av en realistisk anda, arvtagare till en lång industriell tradition, förvaltare av generationers yrkesskicklighet på olika områden. Men en utpräglad industristad behöver icke därför att arbetet och vardagen dominera bli en materialismens hemort. Av industrialismens avigsidor lämnade Viktor Rydberg en gång en skrämmande målning i "Grottesången". För modern uppfattning existerar icke ett motsatsförhållande mellan arbete och kultursträvan. Arbetet skänker oss den materiella grunden för vår tillvaro, bildningslivet lösgör de krafter och impulser, som utgöra motvikten till teknikens herravälde och produktionsprocessens enformighet. Så har i "arbetets stad" också beretts jordmån för det andliga livet. Traditionerna från "fädernas kyrka" vårdas i tempel och ett rikt föreningsliv. Läsningens stillas i ett bibliotek, som rymmer 160 000 band och är ett av de större i landet. Huvudbiblioteket inrymmer i Villa Swartz, där också museet har sin plats. Den ursprungliga tavelsamlingen, liksom flera värdefulla konstverk, är en gåva av framlidne Pehr Swartz. I museet kan man i de olika tidstypiska kabinetten följa den svenska konstupvecklingen från Ehrenstrahl fram till våra dagar. Staden står i begrepp att uppföra ett nytt, modernt museum, som man hoppas skall bli ett bildningssträvandenas hem. Det får sin plats på Kristinaplatsen i Drottninggatans fond och motses med stora förväntningar. Konsten har en särskild mis-

sion i ett industrisamhälle som ett budskap från en levande skönhetsvärld. Teatern har alltid omhuldats, och i landsortens teaterliv har staden intagit en framstående plats. Bland högt värderade gästspel räkna vi flera sådana av Svenska teatern i Helsingfors. Mellan maskerna över Stora teaterns salong läser man ett Horatius-citat: *Ridendo dicere verum*. Teaterkulturen med sina gamla anor uppbäres numera främst av Riksteatern. Längre har här också verkat en Arbetareföreningens teater. "Gamla Norrköpings" museum rymmer kulturhistoriska minnen och föremål från staden och trakten, Färggården är unik i sitt slag och illustrerar stiltroget hur ett färgeri drevs under 1800-talet. För skolväsendet är väl sörjt. Staden har tre tidningar, Norrköpings Tidningar, Östergötlands Dagblad och Östergötlands Folkblad. Den förstnämnda är landets äldsta dagliga nyhetstidning och grundades 1758. Tidningspressen liksom boktryckarkonsten har gamla anor. Till den sistnämnda är särskilt familjen Broocman knuten. Den lärde kyrkoherden i stadens tyska församling, Reinerus Broocman, grundade redan 1723 ett eget tryckeri, från vilket han till en början utgav *Scriptors själaskatt*. Om kulturlivet vittna vidare Orkesterföreningen, Musikaliska Sällskapet och konstgillet. A. B. F:s studiecirklar i Stadshuset äro ett annat uttryck för den kärlek till kulturen, som alltmera blivit utmärkande för det industribetonade, den sociala välfärdens och försvarsviljans Sverige. Om den samhörighet, som växt fram mellan folkklasserna, berättar på sitt sätt en planerad kulturmässa i höst, bakom vilken stå stadens större föreningar på hithörande områden.

Kastanjerna i Karl Johans park ha lyft sina spiror, syrenerna blomma och junivinden blåser i de långa promenaderna. Stadsträdgårdsmästaren plockar ihop sin berömda kaktusgrupp

till ögonlust för stadsbon och främlingen. Naturen själv skapar kring staden vid Strömmen en ram, med vilken våra snabba pennstreck icke kunna tävla. Men dessa streck, kors och tvärs, kunna måhända hjälpa till att befästa en och annan hågkomst, ett och annat intryck från ett fabriksamhälle med anor, som med obruten livsvilja går att möta den dunkla framtidens värld.

VIGGO LOOS.

